

JAROSLAV MAREK

PROBLÉMY A PRAXE STUDIA DĚJIN
DĚJEPISECTVÍ

1

Přesto, že přibývá hlasů o úpadku historického smyslu současné společnosti, o tom, že žijeme uprostřed vlny ahistorismu, jsme současně svědky, že v naší nehistorické, do budoucnosti obrácené době nechybí pokusy o vědeckou nebo filozofickou rekapitulaci dosavadního vývoje společnosti a jednotlivých sfér a složek lidské činnosti a tvořivosti. Pro tuto protikladnou situaci je příznačné, že se právě v oblasti přírodních věd a techniky, které bývají považovány právě za hlavní zdroj a oporu současného nehistorického pojetí skutečnosti, stupňuje úsilí zařadit dnešní poznatky a objevy do historické dimenze a perspektivy. Vnější symptomem tohoto usilování je pozoruhodný počet prací z dějin přírodních věd a techniky. Fakt, že jejich autory nejsou jen historikové přírodních věd a techniky, ale sami badatelé z těchto exaktních věd, je, myslím, skutečností, kterou v současných sporech o krizi historismu nelze podceňovat.

Obdobné snahy o vytvoření historie vlastní vědy jsou zřetelně patrné i ve vědách společenských, především filologických. Z tohoto celkového trendu se přirozeně nevymyká ani sama historická věda. Problémy, doprovázející zpracování dějin historické vědy, jsou zčásti analogické problémům, které se objevují před badateli, pokoušejícími se o zpracování dějin ostatních věd; metodologie a pracovní postupy tohoto odvětví historické práce se začínají teprve propracovávat. Metodické problémy, které se vynořují v souvislosti s pracemi na dějinách věd, mají v mnoha ohledech blízko k problémům, diskutovaným historiky umění, literatury, filosofie apod.; poslední léta přinesla totiž řadu svědectví o tom, že tradiční pojetí dějin literatury nebo dějin umění se dostalo do pohybu.

Při zpracování dějin historiografie, ať světové, evropské nebo národní, ať celého jejího vývoje nebo jen dílčího úseku, konkretisovaly se více empirickou cestou než na základě teoretických úvah některé zásady pojetí dějin dějepisectví. Nepříliš početné práce z dějin dějepisectví se staly východiskem kritiky a podnětem k soustavnějšímu zamýšlení nad problémy a úkoly dějin historiografie. Výsledkem dlouholeté, i když nestejně intenzivní praxe na dějinách historiografie a nedlouhého teoretického uvažování je nejen několik posledních nejzdařilejších prací z dě-

jin dějepisectví, které vyšly v různých zemích, ale i poznatky obecného rázu. Zhruba v nich byl vymezen předmět dějin historiografie a byly nepřímě specifikovány úkoly, které před historikem dějepisectví stojí. To ovšem neznámá, že už je aspoň v teorii jasno, jakou ideovou osnovu mají dějiny dějepisectví mít, ani to, jak mají být koncipovány po stránce literární faktury, jak má být uspořádána jejich látka, jak vybírána a uváděna biografická a bibliografická data apod.

Na jiném místě se pokouším přehlédnout některé hlavní a typické práce z dějin historiografie, které vznikly v době po druhé světové válce. V tomto článku mi jde o charakteristiku dosavadních hlavních typů prací o dějinách historiografie a za druhé o vyčtení obecných principů studia dějin historiografie, které leží v základě všech dosavadních prací a metodických úvah. Myslím, že mohou být, náležitě systemizovány, považovány za prozatímní východisko koncepce a struktury práce z dějin historiografie, ať analytické monografie, ať syntetického přehledu nebo studijní příručky a učebnice.

Problémy spojené se studiem a vylíčením dějin dějepisectví začínají už samotnou terminologií. Užívání názvu dějin dějepisectví, dějin historické vědy, dějin historiografie je totiž nevyhraněné a neustálené.

1. Historiografií se rozumí historická díla, produkce historického bádání, vědecká dějepisná literatura. Cizojazyčným ekvivalentem jsou názvy istoriografija, historical writing, l'historiographie, Geschichtsschreibung;

2. Historiografií se nazývá historická věda, dějepisectví (istoriografija, history, la science historique, Geschichtswissenschaft).

V tomto obojím smyslu je užito názvu historiografie např. v sousloví „romantická historiografie“. Rozumíme tím jak historickou vědu první poloviny 19. století s vyhraněnými ideovými a metodickými rysy, tak její literární produkci. V prvním smyslu je užito slova historiografie v případě, když mluvíme např. o historiografii třicetileté války; rozumí se tím suma historických prací věnovaných dějinám třicetileté války. Dvojí význam názvu historiografie někdy vede k nejasnostem: historiografie středověku může znamenat historiografii obírající se dějinami středověku, ale také dějepisectví ve středověku vzniklé.

3. Názvu historiografie se však také užívá, zejména v ruštině a jejím vlivem nejnověji v češtině, jako označení pro dějiny dějepisectví a dějiny historické vědy (history of historical writing, historie de l'historiographie, Geschichte der Geschichtswissenschaft, Geschichtsschreibung, storia della storiografia).

Nejednotnost a neustálenost terminologická je jen vnějším projevem metodické nevyhraněnosti, s níž se o koncepci dějin dějepisectví přemýšlí a s níž jsou tyto dějiny psány. Přehled výsledků dosavadních zpracování dějin dějepisectví je toho svědectvím, i když tyto výsledky neimponují ani kvantem. V závěrečné bibliografické poznámce svého přehledu dějin západoevropského dějepisectví si J. Šusta¹

postěžoval na paradoxnost situace, že právě historická věda nemá postaráno o své vlastní dějiny, a vypočetl základní díla o evropském dějepisectví, která byla do jeho doby k dispozici. Z jeho přehledu vyplývala oprávněnost obecného konstatování, že zejména dějepisectví 19. století věnovalo vývoji vlastní vědy poměrně málo pozornosti. Příčiny tohoto nezájmu byly hlubší než osobní náklonnost nebo antipatie historiků. Souvisely s obecným odklonem historické vědy od problémů teoretických a metodologických. Kvantita, povaha i hodnota prací o dějinách historiografie byla zejména v druhé půli 19. století takřka determinována převládajícím vlivem pozitivismu, který filosofickým úvahám mnoho místa nepopřával. Důsledky metodologické diskuse vedené historiky a filosofy koncem 19. století² se projevíly v pracích o dějinách dějepisectví mnohem později, zato zasáhly poměrně hluboko.

Zájem historiků o dějiny vlastní vědy³ rostl v meziválečném období souběžně s růstem pozornosti k metodickým problémům. Nepřímou příčinou tohoto intenzivnějšího zamýšlení, které vedlo k nebývalému zmnožení produkce o dějinách dějepisectví zejména v posledních letech po válce, je obecná, tak často konstatovaná krize historické vědy. V okamžicích krizí a hledání východiska obracejí se zejména společenské vědy k předchozím etapám svého vývoje, aby tam našly oporu a poučení.

Velký kvantitativní růst publikací z dějin dějepisectví v posledních letech jde většinou na vrub monografií o jednotlivých osobnostech a školách, přehledů kratších časových úseků, nebo sborníků, shromažďujících dílčí studie a portréty. Mnohem méně je však stále pokusů o souhrnné práce o vývoji historiografie vcelku.

Historikové počali věnovat pozornost dějinám historiografie poměrně pozdě, a už proto není místo léto disciplíny v soustavě historických věd zcela jasné. Z toho vyplývá, že není dosud ani teoreticky odůvodněna její opodstatněnost. Podobným teoretickým problémem jsou více méně i dějiny jiných věd, pokud nechťejí plnit více než jen svou nejjednodušší funkci: ukazovat, jak se v příslušné vědecké disciplíně hromadily nové poznatky a jak se připravoval přítomný stav vědeckého poznání. Proniká-li postupně přesvědčení, že mají být něčím více než tímto katalogem, není naprosto jasno, jak mají vůbec vypadat. Situaci při zpracování dějin historiografie lze vzdáleně srovnat s problémy práce na dějinách filosofie. Dějiny filosofie tvoří zvláštní a důležitou oblast filosofického studia, zvláštní disciplínu, o jejíž specifičnosti se přemýšlí stále hlouběji.⁴ Problémovost dějin filosofie i dějin historiografie je dána především tím, že jde o historiografii velmi abstraktních oblastí intelektuální a kulturní tvorby. Historická věda sice umožňuje, aby byly její dějiny pojaty také jako souvislá registrace nových faktografických poznatků, avšak povaha historického poznání nutí současně historika, aby zařadil dějiny historiografie i do souvislostí ideologických. Proto je při koncipování jakékoliv práce z dějin dějepisectví závažné, na který aspekt

historického díla a historického poznání klade její autor důraz: zda — v extrémní formulaci — vidí v historickém díle jen snůšku nových faktů nebo základ i obraz určité filosofické koncepce. Metodické zaměření a rozmanitá podoba knih a studií o dějinách dějepisectví, jež byly dosud napsány, nevyplýnuly proto jen z osobních záměrů jejich autorů. Je výsledkem celkového pojetí historie a historické vědy, je ztělesněním různého chápání povahy a smyslu historického poznání.

2

Od konce 19. století, kdy došlo k teoretickým sporům o metodě historického poznání, vyhranila se několikrát podoba a funkce prací o dějinách dějepisectví.

Jeden typ představovaly a představují popisné příručky, jejichž účelem je podat co nejpodrobnější soubor biografických a bibliografických dat, tříděných podle historických škol a směrů. Vlastní ideologická a metodologická stránka historické vědy v nich ustupuje stranou. Tento typ příruček má jistě praktickou hodnotu, ovšem nepodává přehled vnitřního vývoje dějepisectví, vývoje metody, neposkytuje pohled na vztah dějepisného bádání k ostatním společenským vědám a tím méně se dotýká vztahu historické vědy k problematice společenské.

Přesto, že usiluje jen o věcnost a nechce být hodnocením, je zdrojem jeho koncepce určité pojetí filosofické. Pro pozitivismus⁵ podává historická věda — přibližně řečeno — soubor přesně ověřených poznatků o minulosti. Z toho plynou i požadavky kladené na dějiny dějepisectví. Mají být příručkou, která zachycuje data o historické práci v minulosti, přehledem, jenž má svou náplní blízko k bibliografii, který věnuje velkou pozornost organizaci vědeckého života, pomocným vědám historickým apod. Chronologická osnova vnějškově člení bohatý biografický a bibliografický materiál. Dějiny historiografie podle toho jsou dějiny historických škol, historiků a historických děl. Ukazují, jak se rozmnožovaly a zpřesňovaly vědomosti o minulosti. Úkolem historika dějepisectví je shromáždit v co největší úplnosti doklady o této kumulaci vědění a poznatků. Registruje tedy všechny nebo co možná všechny historiky a jejich díla. Ideový aspekt historiografie, vnitřní logika vědy s vlastními, speciálními problémy, je v těchto pracích druhořadá. Tyto dějiny dějepisectví gravitují k historicky členěné Bücherkunde, ke knihopisnému přehledu veškeré historiografické práce a produkce. Vrcholu popisnosti dosáhly některé příručky o dějinách historiografie vzniklé a vydávané ve Spojených státech. Neznamená to, že jsou pro dějiny dějepisectví zbytečné: naopak; vykonávají nutnou a nezbytnou práci. Nejsou však uceleným dílem, ale přípravou k němu. Platí to i o nejúplnějším a nejsoustavnějším přehledu dějin naší vědy, knize J. W. Thompsona.⁶

Druhý typ prací o dějinách historiografie činí páteří dějin dějepisectví vývoj metody historického poznání. Osnovou dějin dějepisectví se stává střídání různých metodických pojetí a postupů, tak jak se uplatňovaly v protikladech jednotlivých historiků a celých škol.

Tato koncepce dějin dějepisectví byla uskutečněna dvojím protichůdným způsobem podle toho, jak byl vývoj historické metody vykládán. Fueterovo klasické dílo⁷ představuje nejvýrazněji tu fázi v práci na dějinách dějepisectví, jejímž základem byl odvozený pozitivismus. Že této knize vyhraněné ideové stanovisko nechybělo, dokazuje nepřímou nesouhlas, s kterým byla přijata zástupci německé historiografie. Vytýkali jí především neporozumění hodnotám romantického dějepisectví a historismu a pozastavovali se nad přeceňováním pozitivistické historiografie anglické a francouzské.⁸ Tato základní kniha o dějinách evropského dějepisectví trpí tím, že si všímá vývoje metody jen potud, pokud se projevuje ve výpravné práci historiografické, v dílech narační povahy. Vlastní analytická práce, tradičně nazývaná dějezpytem, je přehlížena.

Protikladem Fueterova nedostatečného přihlížení k vývoji kritické metody se stala tendence, jež se projevuje v názorech na dějiny dějepisectví dodnes. Za náplň dějin historické vědy se vydává jednostranně jen vývoj kritického bádání, kritické metody.⁹ Toto stanovisko vylučuje prakticky z dějin dějepisectví jeho počáteční fáze a projevy, které mají sice daleko k vědeckosti, ale byly k ní nezbytnou průchodní a přípravnou etapou. Ještě závažnějším důsledkem je fakt, že se tak vytrácí vlastní obsah dějin dějepisectví. Jím musí být výklad o vzniku a vývoji historické vědy: vědy, jež usiluje o poznání zákonitostí ovládajících vývoj společnosti a o poznání forem, v nichž se v historickém procesu tato zákonitost projevuje. Nemá-li historik dějepisectví takto celostně vymezen předmět svého studia a omezuje-li se jen na vylíčení vývoje kritické metody, tedy v nejúžším pojetí na vývoj analýzy a interpretace pramenů, zabývá se jen prostředkem vědecké činnosti, ale není historikem celého historického poznání.

Patří k zvláštnostem dějin historiografie, že bývají i tenkrát, když se naprosto nedostává jejich samostatného přehledu, zachyceny v příručkách dějin literatury. Charakteristická je situace v české historiografii.¹⁰ Zájemce, který chce poznat její vývoj a získat nejnütnější podklady pro speciálnější studium, nalezne látku zhruba utříděnou podle hlavních etap ideového a slohového vývoje právě v dějinách písemnictví, kde navíc nachází nejúplnější bibliografii.¹¹ Je to ovšem jev, který má řadu obdob i v jiných evropských literaturách.

Zařazování dějin dějepisectví do dějin literatury má svou dávnou a stále živou tradici. Souvisí s minulou literární situací, kdy historická literatura — podobně jako literatura jiných vědních oborů — byla považována za nedílnou součást ještě nediferencované literatury vůbec, literatury, v níž funkce věcná, naučná, nebyla oddělena od funkce estetické a prolínala se s ní. Tato praxe literárních dějin je však výsledkem i jiné aktuální skutečnosti. Historické dílo je svou dílčí funkcí i svými slovesnými prostředky také součástí literatury; jsme v současné době svědky, že touto součástí přestává být. Nicméně historické dílo je stále od případu k případu a v různém stupni svou podobou, slovesnou formou a některými tvárnými postupy útvarem, podobným dílu slovesnému.¹² Existují přímo názory,

považující historickou literaturu zároveň za literární druh, žánr.¹³ Tradičně pojaté dějiny literatury, které registrovaly všechno písemnictví, všechna napsaná díla, vykládaly i dějiny dějepisectví v rámci obecného vývoje literatury. Positivistické pojetí vidělo v dějinách literatury dějiny idejí, vyjádřených slovesnou formou.¹⁴ Do takovéto koncepce se samozřejmě vešly i dějiny historické vědecké literatury, někdy dokonce lépe než sama umělecká literatura. Ovšem vlastní problematika historické vědy, její metody a metodiky, zůstala opět obyčejně stranou.

Jakmile se literární historie postpositivistické éry zbavila názoru, že dějiny literatury jsou dějinami idejí, a počala vidět v dějinách literatury imanentní vývoj slovesných tvarů a struktur, přestaly existovat podmínky pro zařazení dějepisectví do dějin literatury. Kde k tomuto odloučení nedošlo, je historické dílo stále považováno za literární výtvar, jehož podobu a funkci určují zákonitosti slovesného umění, nikoliv problematika vědecká. Krajností takového nazírání jsou teorie, které popírají primát vědecké funkce historiografie vůbec. Úlohu historika, dospívajícího rozbořem pramenů opřeným o vědeckou metodologii k poznání zákonitostí, zaměňují s úlohou slovesného umělce, jenž dává formu subjektivním dojmům, počítovaným nad historickými fakty.

Typ prací o dějinách dějepisectví, který byl protikladem positivistickému ideálu nehodnotící úplnosti, se vyhranil nejostřeji v německé historiografii. Historická věda byla v tomto pojmání jednou z duchovědných disciplin a její vývoj je manifestací vývoje ducha, filosofických idejí. Dějiny historiografie se takto fakticky zredukovaly na dějiny filosofie zjednodušeným způsobem pojaté, faktografická stránka ustupuje do pozadí; ctižádostí autorů je přehlédnout hlavní linie vývoje historického myšlení. Výběr látky a hodnotící přístup je určován subjektivním filosofickým postojem autora. Je jasné, že podobné práce svým osobním hlediskem dávají sice poučení o tom, jak jejich autor vidí dějiny historické vědy, avšak méně z nich lze získat pro objektivní poznání dějin historické vědy. Představují svým způsobem pokus o filosofii dějin historiografie. Tento typ knih reprezentuje se všemi nedostatky i přednostmi např. obecný přehled světového dějepisectví, jež napsal K. Brandt.¹⁵ Výrazně je zastoupen v pracích o dějinách národního dějepisectví německého, kde se často mění v apoteózu německého idealismu a nacionalismu.¹⁶ Nejvýraznějším plodem této koncepce dějin dějepisectví jako součásti tzv. Geistesgeschichte je vedle Meineckova spisu o historismu velká syntéza Srbičkova.¹⁷

3

Ovšem do okruhu filosofické problematiky se dostávají konec konců všechny práce o dějinách historiografie, ať je jejich koncepce sebejednodušší a ať se ideovým otázkám vyhýbají sebevíce. Ve většině případů určuje přehlednou osnovu knih o dějinách dějepisectví zřetel k praktickým požadavkům. Když se objevila potřeba, aby fakta z dějin historiografie byla utříděna a sepnuta v souvislý celek,

bylo možné jít dvojí cestou: buď řadit výklad podle problémů, nebo chronologicky a vývojově. Existují opravdu díla, kde se principem členění historiografické látky stávají jednotlivé historické problémy, fakta, etapy dějin, kde je historiografická produkce seskupována podle témat.¹⁸ Takto koncipovány jsou však i soustavné pohledy na celé národní dějepisectví.¹⁹ Jejich výhodou je, že podávají velmi názorný přehled o aktuálním stavu historické práce, o tom, kam se soustřeďuje největší pozornost a těžiště, které problémy jsou zanedbávány. Proti tomu se v nich dostává do pozadí vnitřní, metodická problematika historické vědy a je zastírána souvislost a jednota historického bádání bez ohledu na jeho předmět.

Avšak ani takto tematicky osnované práce o dějinách dějepisectví se nevyhnou nutnosti sledovat ideové a metodologické problémy historického myšlení. Výrazem této nutnosti je snaha periodisovat látku. Právě proto, že práce z dějin historiografie musí být přirozeně uspořádána podle hlediska vývojového, proniká do každého, sebe primitivnějšího systému vyšší hledisko. Periodisací vývoje historiografie se přenáší do problematiky dějin dějepisectví kritéria, odvozená odjinud než z historiografie; periodisací látky se projevuje souvislost vývoje dějepisectví s širší oblastí ideologie a kultury a se společenskou problematikou vůbec, neboť periodisační mezníky jsou odvozeny z těchto oblastí.

Tato souvislost historiografie s filosofií je otevřeně vyjádřena v těch pracích z dějin historiografie, v nichž se ztotožňuje vývoj historiografie přímo s dějinami filosofického myšlení. Hlavní předěly, hlavní mezníky ve vývoji historické vědy a metody se kryjí s hlavními rozmezími etap vývoje ideového, ne-li přímo filosofického. Toto vědomí souvislosti dějepisectví s vývojem ideologie a kultury však nejde obvykle příliš hluboko, protože se v dějinách historiografie vymezují schematicky pomocí kategorií filosofických a kulturněhistorických jen nejvšeobecnější etapy vývoje. Bývá řeč o dějepisectví středověkém, renesančním, barokním, osvícenském, romantickém. Do těchto kategorií bývá zahrnována historiografie, která má společné některé znaky, nejčastěji v ideové koncepci a filosofických základech. Ve skutečnosti ovšem tvoří celek např. historiografie osvícenské nebo romantické díla, která přes nesporné shodné rysy mají nejméně stejný počet znaků odlišujících. Spíš než o dějepisectví osvícenském nebo romantickém máme vlastně mluvit o historiografii období osvícenství a romantismu. V zásadě sice nechybí vědomí, že uvnitř těchto široce vymezených kulturních epoch existovalo několik proudů zcela odlišných svým ideovým východiskem, metodickým zaměřením i společenskou funkcí, ale v praxi prací z dějin historiografie se tento teoretický poznatek mnoho neuplatňuje.

Druhou stinnou stránkou spojování vývoje dějepisectví s vývojem filosofie bývá jeho malá hloubka. Historik dějepisectví obvykle hledá spojnice mezi dějepisectvím a ideologií jen v programových vyznáních historiků a neptá se po tom, jak se realizují v celé oblasti historického poznání a bádání. Hlavně si však

neklade principální otázku, kde jsou příčiny a kořeny těchto podstatných souvislostí filosofie a historie, co je základem, z něhož pocházejí společné rysy ve vývoji dějepisectví a filosofie.

Dějiny dějepisectví přestávají být tedy na vyšším stupni studia dějin historiografie autonomní vývojovou řadou, jež sestává jednoduše z děl, rozmnožujících sumu historických vědomostí. Páteří jejich vývojové dynamiky se stávají dějiny filosofie a ideologie. Toto sblížení historiografie s filosofickou problematikou přináší však i určité riziko pro samo pojetí dějin dějepisectví. Tímto rizikem je možnost záměny dějin historiografie za nástin vývoje světového názoru nebo teoretického myšlení, jak se odráží v historických dílech, za přehled filosofování o dějinách. Specifická problematika historické vědy — ať metodická nebo faktografická — vychází při této substituci vždy zkrátka.

Dějiny dějepisectví se sblíží v některých případech ještě s jinou oblastí myšlení, s vývojem politických ideologií. Nesporně je v této tendenci určitý pokrok, signalisující záměr skoncovat s příliš úzkým pojmáním dějin historiografie a snahu sblížit výklad dějin dějepisectví s širokou obecně historickou problematikou. Je to náběh k poznání, že je třeba vykládat vědecké historické dílo nejen vzhledem k jeho odborné náplni a vzhledem k vývoji samotné vědy, ale že v historiografii docházejí vyjádření a transformace dobové názory na společenské problémy, že se v nich zračí reakce historiků na aktuální situaci.

Tento krok k poznání skutečných souvislostí je však jen váhavý. Při úvahách o vztahu historiografie a politické ideologie se totiž bere zřetel obyčejně jen na přímé politické aspekty a důsledky historického myšlení. Tak se v některých velmi zdařilých pracích z dějin historiografie²⁰ historikové objevují takřka jen jako mluvčí určitých zájmových a mocenských skupin. Tento zjednodušující politický zorný úhel koncepce dějin dějepisectví působí stejnou nesnáz jako jednostranné ideologizování dějin dějepisectví: tu i tam mizí ze zorného pohledu vlastní zákonitosti historické vědy a její charakter jako vědy. Časté zaměňování analýzy a hodnocení vědeckého významu historického díla, historika, historické školy, s analýzou a hodnocením jejich přímého společenského dosahu je společně pro práce z dějin historiografie marxistické i nemarxistické. Tezi, že historické poznání a myšlení závisí na postavení, které zaujímá historik a historiografie v dané společenské situaci, nepopírá ani nemarxistické dějepisectví, dokonce ani dějepisectví antimarxistické.

Poznání společenské determinovanosti historické vědy jako jedné ze společenských věd určuje koncepci dějin historiografie. To znamená, že práce věnovaná dějinám dějepisectví musí chápat vývoj historiografie v souvislosti se změnami a pohybem společenské struktury. Avšak odhalením této závislosti se naprosto nevyčerpává základní problematika dějin historiografie, neboť ty mají svou vlastní specifickou zákonitost, danou předmětem jejich studia, otázkami, které sledují, a metodami, jimiž je studují a zodpovídají. Vývoj historické vědy tvoří

souvislou řadu, v níž každá předchozí fáze určuje etapu pozdější. Teoretická a metodologická náplň historické vědy je formována prostřednictvím řady skutečností, které tvoří dobovou politickou, ideovou a kulturní strukturu, ale determinující vývoj historiografie působí v rámci podmínek, specifických pro historickou vědu.

To, co řekl Engels o filosofii, platí *mutatis mutandis* i o historické vědě, že totiž ekonomické vlivy působí na látku, dodanou předchůdci: „Ekonomie zde netvoří nic nově, určuje však způsob změny a dalšího vývoje nalezené myšlenkové látky.“²¹ Z toho plyne, že historik dějepisectví při hledání souvislostí mezi vývojem historiografie a mezi vývojem ekonomickým i obecně ideologickým nesmí ztratit ze zřetele svůj hlavní cíl: zjišťovat, jak se ony obecné zákonitosti sociálně ekonomického a ideologického vývoje projevují v speciální problematice historické vědy. Jinak se dějiny dějepisectví mění jen v inventář děl s historickou tematikou, ilustrujících vývoj ekonomiky a ideologie.

Protože se vliv sociálně ekonomické skutečnosti, determinující historiografii a její vývoj, projevuje přímo i prostřednictvím nejrůznějších mezičlánků, stojí historik dějepisectví před obtížnou úlohou, jak toto mnohostranné působení na speciální historiografickou problematiku postihnout a vyjádřit. Musí sledovat její vývoj v její specifičnosti jako historické vědy a současně zachytit spojnice, které od ní vedou k široké oblasti ideologie a kultury, s níž je spjata těsněji než kterákoliv jiná společenská věda. Musí rovněž přihlížet k jejím vztahům k ostatním vědám, jak kulturním, tak přírodním. Odtud přijímala podněty a tyto vědy jí byly často oporou v úsilí o zvědečtění svých vlastních metod. Za žádnou cenu však nesmí vydávat za náplň historického poznání zjednodušenou a zvludarisovanou problematiku ekonomickou, filosofickou, literárněhistorickou nebo jakou jinou.

Konstatováním příčin, které určují povahu historického poznání a vývoj historiografie, a poznáním způsobu, jak k této determinaci filosofických a metodologických základů historiografie dochází, nekončí úloha historika dějepisectví. Tyto determinující vlivy se totiž neprojevují jen ve světonázorové a metodologické složce historické vědy. Mají za následek jak obecně změněné hodnocení minulosti a jiný přístup k jejímu poznávání, tak určují celou metodu historické práce, výběr témat, odhalují nové problémy a skutečnosti, které dosud za historické pokládány nebyly, nutí k hledání takových druhů pramenů, jež byly dosud opomíjeny a jež si zase zpětně vynucují nový postup při interpretaci.

Domnívám se, že podřízenost metody historické práce její metodologii a teorii je faktem, který jediný umožňuje jednotnou a celistvou koncepci dějin historiografie. V určitých fázích vývoje historické vědy je sice už samo tematické zaměření na určitá období dějin výrazem a následkem vyhraněného ideového postoje k minulosti. Avšak angažovanost historické vědy se projevuje nejen v tématech historických děl a v publicistických projevech historiků, ale stejnou měrou —

i když navenek ne tak zřetelně — v jeho metodologii a metodě, které determinují konkrétní postup historikovy práce bez ohledu na objekt jeho studií. Pro tuto vnitřní jednotu tvoří historiografie určité epochy nebo směru celek, a to bez ohledu na to, zda se historikové zmíněného směru či doby zabývali dějinami starověkými nebo středověkými. Proto lze přiznat přehledům historiografie o středověkých nebo starověkých thematech sice praktickou cenu, ale ne nárok vydávat se za dějiny dějepisectví.

4

Práce, které se zabývají vylíčením dějin historiografie, mívají velmi podobnou náplň a strukturu a mají obdobu ve výstavbě knih o dějinách ostatních společenských věd, dokonce i o dějinách literatury, hudby a umění. Obdoba je v tom, že základními prvky, z nichž jsou tato díla komponována, jsou charakteristiky jednotlivých osobností a jejich děl. Sled, v němž portréty vědců a umělců po sobě následují, bývá nejčastěji chronologický, avšak chronologická osnova je v pracích z dějin historiografie porušována mnohem častěji než v přehledech dějin jiných společenských věd nebo dějin umění. Je to dáno především tematickou rozrůzněností historické práce. Protože míra její specialisace nedovoluje jednotlivci, aby posoudil se stejnou kompetencí a odborností celou širí historiografické produkce, objevují se práce, které se zaměřují na výklad vývoje jen určitého odvětví historických studií. Vyslovil jsem názor, že tato praxe nerespektuje jednotu historické vědy a že atomisuje oblast historického bádání do několika odtržených oblastí, diferencovaných ne podle metody bádání, ale podle tématu studia.

Je pravda, že podobnou specialisaci historického pohledu najdeme i v pracích věnovaných dějinám přírodních věd. Vylíčení celkového vývoje přírodovědného bádání se často skládá z oddílů a kapitol obsahujících výklad rozvoje jednotlivých vědních disciplín — matematiky, fyziky, chemie apod. Tento postup však svědčí právě pro tezi o nutnosti zpracovávat dějiny historické vědy jako celek, protože protějškem dějin fyziky nebo matematiky jsou dějiny dějepisectví. V pracích dějin přírodních věd se v kapitolách o vývoji určité disciplíny, např. fyziky, setkáváme se zvláštními oddíly věnovanými bádání v akustice, mechanice, optice; máme dokonce speciální vylíčení vývoje těchto dílčích vědních oborů; avšak cílem všech dílčích analýz a přehledů je vytvoření předpokladů k celostnímu pohledu na vývoj každé z těchto přírodních věd a přírodních věd vcelku.

Souborné práce z dějin přírodních věd se liší od prací z dějin společenských věd v tom důležitém ohledu, že v nich zaujímají mnohem větší místo výklady o celkových tendencích a celkovém zaměření vědy v určitém časovém úseku. Personalistické zaměření dějin společenských věd je, jak se domnívám, pozůstatkem vlivu literární historie. Dějiny společenských věd bývaly a bývají zařazovány často do přehledů vývoje literárního a osvojily si i tradiční koncepci dějin literatury, která viděla v literárním tvůrci hlavního činitele literárního vývoje.

Teprve později se v pracích o dějinách historiografie — podobně jako v pracích o dějinách jiných věd a kultury vůbec — dostalo individuálním portrétům historiků obecnějšího sepětí a zarámování obecnou charakteristikou historiografie celého období. Zmínil jsem se, že dějiny dějepisectví braly periodisační mezníky nejčastěji z dějin kultury a ideologie. V kapitolách a oddílech nadepsaných kategoriemi z dějin kultury a myšlení začíná historik dějepisectví svůj výklad nástínem dobové a společenské problematiky, náčrtem dobové kulturní atmosféry, výpočtem hlavních ideových proudů. Poté obvykle následuje souhrnná charakteristika dějepisectví celé epochy, záležející ve vytčení nejobecnějších rysů, společných historické vědě celé této epochy; tato charakteristika obsahuje nejčastěji zmínky o tematickém zaměření historického bádání v dané epoše a o jeho ideové orientaci.

Po obecných výkladech následují charakteristiky jednotlivých historiků. V pojetí těchto charakteristik jsou v různých typech prací o dějinách dějepisectví značné rozdíly, větší rozdíly než v pojetí a obsahu oněch kapitol rámcových a souborných. Všem pracím bývá společné, že věnují velkým a významným historikům, protagonistům vývoje historiografie, samostatné oddíly a že kolem těchto postav seskupují zmínky o historických-epigonech.

Pojetí historického díla jako soupisu historických poznatků nebo naopak jako konkretisace určitého pojetí světa a společnosti ovlivňuje ráz individuálních charakteristik historiků. V prvním případě uvádí historik dějepisectví u každého badatele dílo za dílem a vypočítává, co nového přineslo k poznání minulosti, v druhém případě načrtává na základě celého díla badatelovo úhrnné pojetí historické práce a jeho koncepci dějin. Fueterova kniha představuje tento druhý typ velmi výrazně. Je přirozené, že toto obojí pojetí portrétů historiků představuje jen krajní protiklady, ale všechna praxe dějin historiografie se pohybuje mezi nimi.

Podle vnitřní příbuznosti a souvislosti jsou individuální portréty historiků spojovány — uvnitř velkých epoch dějin dějepisectví — ve skupiny podle škol a směrů. I jim bývá předesílána obecnější charakteristika, přirozeně jednodušší a méně členěná než charakteristika dějepisectví celých epoch.

S různou povahou a posláním jednotlivých prací o dějinách dějepisectví souvisí způsob, jak jsou uváděna fakta bibliografická a biografická. V přítomnosti převažuje přesouvání těchto údajů do poznámkového aparátu nebo do zvláštních, i graficky odlišených oddílů předeslaných vlastnímu výkladu. Protože v pracích z dějin historiografie převládá snaha o syntetické pohledy na celek díla a strukturu myšlení jednotlivých historiků a upouští se od výčtu a analýzy jejich faktografického přínosu, dostává se v charakteristikách historiků více místa souvislostem biografickým než knihopisným. Potíž globálního pohledu na historika je v tom, že stírá případnou vývojovou dynamiku osobnosti a jejího díla a nahrazuje popisem abstraktního statického systému historikova myšlení.

Ačkoliv jsou ve všech pracích z dějin historiografie základní stavební jednotkou

charakteristiky historiků spojované ve vyšší celky historických škol, historiografických proudů a celých kulturních epoch, není naprosto jednoty o tom, které osobnosti do dějin historiografie patří. Nemyslím ani tak na možné diference v hodnocení jednotlivých badatelů, jejich ignorování v jedněch pracích a zdůrazňování jejich důležitosti v pracích druhých, ale na zásadní problém, co je vlastně předmětem dějin dějepisectví.

V praxi i teorii se vedou diskuse, má-li se historik dějepisectví zabývat jen vyprávěcími, skladnými historickými díly, v nichž je podán určitý obraz historické skutečnosti, patří-li do dějin dějepisectví i výklad o analytické a kritické práci dějezpytné, je-li třeba zahrnout vývoj všech historických disciplín v nejširším slova smyslu (např. bádání literárněhistorického, jazykovědného, etnografického, archeologického), tvoří-li předmět dějin historiografie i metodologické úvahy filosofů a teoretiků, kteří vlastní historická studia nekonali, nenáležejí-li do dějin historiografie konečně i historické úvahy a spisy nehistoriků, jsou-li tedy dějiny historiografie totéž co dějiny historického myšlení vůbec.

Praxe ukázala, že nadměrné rozšiřování předmětu dějin historiografie na celou oblast věd, které užívají mezi jiným metod historických (např. etnografie) nebo které studují určitou sféru lidské tvořivosti také z historického hlediska (např. dějiny výtvarných umění),²² rozbíjí celistvost vývoje historického bádání a zakrývá její vnitřní logiku a dialektiku. Naproti tomu se přijímá zásada, že do dějin dějepisectví patří nejen historická díla, která podávají určitou koncepci některé epochy, postavy, problému struktury, ale i vlastní analytická práce kritická a přípravná, i když nepodává souvislou reprodukci historické reality. Stejně zahrnuje historik dějepisectví do svého zorného pole i teoretické práce z filosofie a metodologie dějin, pokud byly ve vztahu ke konkrétní historické práci. Konečně je shoda v tom, že do dějin dějepisectví patří více nebo méně podrobný výklad o vnějších okolnostech rozvoje historické vědy, o její organizaci, o školském systému a způsobu výchovy badatelů, o edičních podnicích a historických časopisech apod.

V poslední době se ustaluje v pracích o dějinách historiografie způsob spojení výkladu o dějinách národních historiografií s vývojem světového dějepisectví. Vývoj historické vědy možno pojímat víc než vývoj jiné vědy v těsné spojitosti s vývojem národních společností a národních ideologií, ale její smysl jako vědy nelze pochopit bez zřetele k situaci historické vědy vůbec. V dějinách dějepisectví se izolacionistické tendence objevovaly: vývoj dějepisectví byl sledován jen u tzv. vůdčích a historických národů, obvykle Angličanů, Francouzů, Němců a příspadně Italů. Dějepisectví ostatních zemí bylo odbýváno petitovými poznámkami.²³ Jednotné vylíčení dějin světové historiografie znesnadňují do velké míry překážky jazykové; historik dějepisectví může poznat z vlastního názoru historickou produkci jen několika národů. Vždyť ze stejných důvodů zůstávají — na rozdíl od dějin výtvarných umění nebo hudby — pokusy o zpracování dějin světové literatury většinou na úrovni diletantských kompilačních pokusů nebo esejistických

skic. Druhým kořenem tohoto prezírávého postoje k historiografii tzv. malých národů byl předpoklad, že vývoj jejich historické vědy byl jen důsledkem a odrazem pokroků, kterých dosáhla věda vedoucích národů.

Způsob, jak spojit výklad dějin národní historiografie se světovými souvislostmi, ukazují v poslední době některé práce z dějin historiografie,²⁴ ale podobně postupují i historikové přírodních věd.²⁵ Ve všech těchto případech je — kromě odkazů na konkrétní osobní souvislosti v charakteristikách jednotlivých historiků — předslán výkladu o celých periodách vývoje národního dějepisectví vždy oddíl o soudobé situaci světové vědy. Je pravda, že se tak vývoj historiografie vnějškově trhá do dvou proudů, ale přesto je to jediná možnost, jak ukázat vzájemný poměr národní historiografie k historiografii světové.

5

Všechny tyto konkrétní pracovní zásady a postupy se však týkají jen uspořádání a struktury knih o dějinách historiografie, toho, jak je jejich obsah členěn a komponován. Rekapitulace zásad, podle nichž historik dějepisectví postupuje při analýze jednotlivých historických děl, při charakteristice škol a proudů v historiografii, při kresbě portrétů historiků, je stěží možná. Je takřka nemožná proto, že žádný systém analýzy historiografického materiálu neexistuje a že historikové dějepisectví si počínají při své práci asi tak, jak to činili donedávna historikové literatury a umění. Jejich pohled a rozbor není řízen nějakými pevnými zásadami, ale dojmy ze studia historiografických děl. V individuálních charakteristikách stejně jako v náčrtech celých proudů se dávají věst svými impresemi. Nepřístupují ke studiu masy historiografické produkce s představou o tom, nač se budou ptát, které stránky a aspekty studovaných děl a historiků míní podrobit analýze nejdříve a které později, jaké jejich souvislosti a vlastnosti budou osvětlovat. Proto je náplň charakteristik a analýz historických osobností a děl, z nichž se dějiny historiografie prakticky skládají, nesourodá. Jestliže zaujme historik dějepisectví tematické zaměření děl analyzovaného badatele, zabývá se tímto zaměřením; jestliže spočívá osobitost badatele ve vypracování speciální metody, je věnována pozornost jí; jestliže se projevují výrazné rysy v ideové náplni, pak je obsahem charakteristiky příslušného badatele analýza ideologická.

Dá-li se historik dějepisectví věst jenom postřehy o nejnápadnějších rysech určitých děl, osobností a škol, povedou-li směr jeho analýzy prakticky dojmy ze studia historických děl, stěží kdy dospěje k celistvé koncepci dějin dějepisectví, které jsou právy všem aspektům, vlastnostem a hodnotám historického poznání a historiografie. Tak jako v každé historické analýze a syntéze, tak i v práci na dějinách historiografie má se historikova pozornost upínat k těm problémům a hodnotám historiografie, které pokládá za určující, z nichž tvoří nosný pilíř celé

své koncepce, jež jsou bodem, z něhož obzírá celou oblast historické práce a podle něhož se orientuje při jejím posuzování a třídění.

Nebylo by správné tvrdit, že se pokusy o vytvoření systému analýzy historio-
grafického materiálu a systému osnovy dějin historiografie nedějí. Právě proto, že
to jsou první pokusy, je třeba na ně upozornit a pokusit se o rozvinutí podnětů,
které jsou v nich obsaženy. Musíme se zmínit zejména o M. H. Serejském, který
v teorii promýšlí a v praxi uskutečňuje své zásady zpracování dějin dějepiscet-
ví.²⁶ Významné je zejména jeho odlišení činitelů, které určují vývoj historické
vědy. Jejich rozlišením se dostává pracovníkům v dějinách dějepiscetví snad
po prvé možnosti systematicky analyzovat historiografický materiál a uvést vý-
sledky analýzy v soustavu. Serejski sice nemluví o samotné metodě rozboru
historiografie, ale ukazuje směr přístupu k vystižení dynamiky vývoje historic-
kého bádání. Rozlišil dvě skupiny činitelů, jež jsou podnětem rozvoje historické
vědy a jejichž vliv a význam musí historik dějepiscetví mít na zřeteli, kdykoliv
uvažuje o historiografii některé epochy, o jisté historické škole nebo konečně
o jednotlivém historikovi.

První skupinu těchto určujících činitelů představují faktory subjektivní povahy.
Serejski jimi myslí individuální vlastnosti a schopnosti historiků, jejich vzdělání,
rozhled, intuici, kombinační důvtip apod. Analýza a klasifikace těchto subjektiv-
ních činitelů má místo v těch partiích dějin dějepiscetví, které jsou věnovány
individuálním charakteristikám historiků. Jejich prostřednictvím se však nedosta-
neme k postizení nadosobních, obecných rysů historiografie určité epochy nebo
školy, nepodaří se nám realizovat dějiny dějepiscetví v takové podobě, kde jed-
notliví historikové vystupují jako exponenti a nositelé hromadných objektivních
tendencí a proudů v dějinách historické vědy.

Aby bylo možno zachytit tuto objektivní vývojovou dialektiku historické vědy,
musí historik dějepiscetví analyzovat působení činitelů druhé skupiny, kterou
nazveme konvenčně skupinou činitelů objektivních. Serejski vidí dvojí oblast pů-
sobení objektivních činitelů. První sférou je oblast samotné historické vědy, pro-
blematika historiografie samotné, její dosavadní stav a úroveň. Uvnitř této oblasti
působí na rozvoj historického poznání a na konkrétní podobu historických ná-
zorů a děl skutečnosti, které jsou mimo subjekt historiků. Dosavadní stav vědo-
mostí, dosavadní úroveň historické metody, dosavadní edice, dosavadní znalosti
pramenného materiálu jsou popudem, který uvádí do pohybu vědecké úsilí no-
vých, nastupujících badatelů. Nové generace část této tradice přebírají, část ne-
gují, ale vždy z ní vycházejí.

Druhou sférou objektivních faktorů je skutečnost, která je kolem historika,
společenská realita, v níž historická věda vzniká a existuje, na jejíž výzvy odpo-
ovídá. Skupina faktorů vycházejících z této sféry je velmi členěná a je určována
vývojem společenským, politickým, ideovým. Působení objektivních činitelů je
impulsem, který ukazuje historické vědě nové skutečnosti, jež dosud v zorném

poli historiků nebyly. Nutí je revidovat dosavadní soudy ve světle nových zkušeností, otevírá jejich oči pro nové druhy pramenů a staví před ně nové problémy, které v předešlé fázi společenského vývoje za problémy pokládány nebyly.

Obě skupiny objektivních faktorů působí na rozvoj historické vědy současně, i když s nestejnou intenzitou. Žádné historické dílo nevzniká, aspoň v moderní době, mimo tradici dosavadního bádání a žádné historické studium se neodehrává ve vzduchoprázdnu, stranou vývoje společnosti. Fakt nestejné intenzity působení obou druhů činitelů umožňuje vypracovat hypoteticky periodisační kritéria vývoje dějin dějepisectví. Jsou v něm totiž období, v nichž se historické poznání hledí vyrovnat v první řadě s tlakem nové společenské reality a nových pokroků ideových. Odpovídá na tyto impulsy vytvářením velkorysých koncepcí filosoficko-historických. Jsou naopak fáze, kdy je zdrojem podnětů rozvoje historického studia sama úroveň historické vědy, kdy není ctižádostí vědců reagovat novými koncepcemi na změny ve společenské realitě, ale chtějí řešit vědecké problémy, které ponechala dřívější stadia historické vědy otevřeně.

Nepochybně je např. období renesančního a humanistického dějepisectví fází, kdy bylo působení vnitřních i vnějších objektivních činitelů ve značně rovnováze, kdy se vývoj historické vědy dál i ve znamení pokroků metodických, totiž kladení základů k moderní historické kritice, i ve znamení nového filosofického pohledu na samy základy vývoje lidské společnosti a na zákony tento vývoj ovládající. Stejně lze nadhodit hypotézu, že následující období vývoje světového dějepisectví, především druhé poloviny 16. stol., celého 17. stol. a počátku 18. stol., je ve znamení odvratu od problémů světonázorových; historiografie této doby se vystříhala klást v učených historických dílech, imponujících rozsahem i erudiicí, otázky po smyslu minulosti a přítomnosti.²⁷ Naopak období osvícenské historiografie 18. století je poznamenáno živým vztahem k revolučně se měnící realitě, na jejíž podněty odpovídá vytvořením nových koncepcí filosofie dějin; současně však přebírá takřka beze změn vědecký aparát předchozí epochy kritického učeného dějezpytu. V této tendenci pokračuje i protiosvícenská historiografie a filosofie dějin první poloviny 19. století. Avšak v 19. století se dostává do pohybu opět interní problematika historiografie jako speciální vědy. Období pozitivistické historiografie je, myslím, charakterisováno soustředěním na problémy metody historické práce a nedostatkem zájmu o vytvoření takového pojetí dějin, jež by odpovídalo změněným společenským poměrům v 19. století.

Rozlišení faktorů determinujících rozvoj historické vědy může tedy být jak prostředkem systematické analýzy historiografického materiálu, tak může poskytnout i pomocná periodisační kritéria. Jejich prostřednictvím dovedeme s větším nebo menším oprávněním vydělit z vývojové řady historického poznání větší oddíly, vytknout jejich typické znaky a charakterisovat osobitost jednotlivých historiků. Nezískáváme však jejich prostřednictvím kritéria k hodnocení těchto etap a postav.

Problém hodnot a hodnocení je jedním z nejobtížnějších a nejdiskutovanějších filosofických problémů; v dějinách historiografie jde jenom o jeho jeden dílčí aspekt. Konkrétní náplň hodnot, jimiž se vývoj historického poznání měří, podle nichž se určuje vzájemná relace mezi významnými a podružnými jevy a podle nichž se rozhoduje o tom, která fakta do dějin historiografie vstupují, je dána v podstatě vztahem historika dějepisce k obecným normám společenským, etickým, estetickým apod. Přes tato rozdílná hodnotící stanoviska, vyplývající z různé struktury myšlení, jsou hodnoty vztahovány v zásadě na dva aspekty historické vědy. Předmětem hodnocení bývá na jedné straně vědecký dosah historiografie, historického díla, historika, tedy význam v dějinách historické vědy, na druhé straně dosah společenský. Vyslovil jsem už mínění, že obě tyto roviny významu historiografie nelze beze zbytku ztotožňovat. Jsou známy případy, že historikové, kteří znamenali nesporný pokrok v rozvoji vědeckého poznání, působili v oblasti politiky a ideologie vlivem konservativním nebo přímo reakčním. Naopak máme zkušenosti, k jakým absurdním důsledkům vede, je-li význam průměrného historika měřen jeho politickým vystupováním.

To neznamená, že mezi oběma rovinami, mezi aspektem vědeckého významu a aspektem společenského dosahu nejsou styčné body a spojitosti. Společenský dosah díla neplyne jen z přímých formulací historikových názorů na problémy společenské, politické, kulturní, náboženské, morální. Není dán jen tak, že historik glosuje na různých místech svých odborných děl nebo v projevech publicistických současnost a že svým učitelským a veřejným působením propaguje určité názory. Někdy tomuto zjednodušenému názoru historik historiografie bohužel podléhá a považuje svoje historiky za publicisty a politiky, kteří se mimochodem také zabývají vědou. Mám za to, že společenské působení historikovo, zejména jeho podíl na formování dobové ideologie, není jen dílem programových deklamací, ale že vychází ze všech významových rovin historického díla.

Jaké aspekty a plány historického díla a historiografie mám na mysli? Touto otázkou se dostáváme k hlavnímu metodickému problému zpracování dějin dějepisce. Máme naznačit, z jakých zorných úhlů je možno analyzovat historiografii, jaké stránky historického díla má historik dějepisce sledovat, chce-li dospět k ucelenému a hlavně soustavnému obrazu vývoje historické vědy, který bude něco více než jen snůška izolovaných a nehomogenních portrétů badatelů.

První krok k vypracování metodiky rozboru historiografického materiálu učinil tuším sovětský historik A. I. Danilov.²⁸ Podle něho je primárním úkolem historika dějepisce, aby vymezil určující vliv společenské problematiky na povahu historického studia; popsal prostředky, jimiž se tento vliv uskutečňuje a zhodnotil společenský vliv historiografie. Poté má historik dějepisce přistoupit k analýze teoretických, metodologických základů historického poznání. Dalším úkolem je vystižení individuálnosti a typičnosti zkoumaného jevu, a to tím způsobem, že je zařazen do souvislostí vývoje historické vědy a že je definován jeho vztah k do-

savadní vědecké tradici. Nejspeciálnějším úkolem dějepisce historiografie je rozbor a charakteristika konkrétního způsobu historikovy práce, jeho metodiky. Na základě všech dílčích analýz jednotlivých rovin, v něž je historické dílo rozloženo, zodpovídá historik dějepisectví otázku, co studované dílo, historik, škola, období znamenali pro rozvoj historického poznání.

Danilovovo pojetí metodiky dějin dějepisectví můžeme na několika místech doplnit a vděčně ho užít jako podnětu a opory při vypracování vlastního návrhu.

Úvodním problémem, který stojí před historikem dějepisectví, je vystižení okolností, které sice determinují povahu a vývoj historického poznání, které však nejsou typické a příznačné jenom pro historiografii. Myslím tím zakreslení základních rysů dobové společenské problematiky a soudobé ideologické a vědecké situace. Zatímco hlavní obrysy společenské situace jsou obsaženy především v rámcových kapitolách o celých epochách historické vědy, je třeba zasadit náčrt ideových problémů jak do těchto rámcových kapitol, tak v patřičném odstupňování i do analýzy jednotlivých historiků a děl.

Oblastí, v níž determinující vlivy společenské problematiky a kontextu vědeckého i ideologického přicházejí do styku s historiografickou problematikou, je sféra metodologie. Rozborem metodologického základu historiografie se historik dějepisectví dostává k teoretickým principům historického poznání, k principům celé koncepce minulosti i jejího studia. Analýzou vlivů společenské a ideologické problematiky spíná historik dějepisectví vývoj historiografie s vývojem společnosti a jejího myšlení, umožňuje vidět vývoj historického poznání jako součásti vývoje kultury; rozborem metodologie získává přístup k typickým i individuálním rysům historické vědy. Domnívám se, že právě metodologický aspekt je podkladem k nejadekvátnější a nejorganičtější periodisaci vývoje historické vědy.

Následující rovina, z níž je možno přistoupit k historickému zařazení historiografie, je rovina metody historické práce, souboru pracovních postupů, s nimiž historik provádí na základě své metodologické koncepce konkrétní analýzu a interpretaci historického materiálu. Je, podobně jako rovina metodologická a společensko-ideologická, obvykle společná celým skupinám historiků a celým proudům historického bádání. Analýza všech těchto rovin zjednává tedy předpoklady k charakteristice celých směrů a skupin v dějinách historiografie. Avšak ve srovnání s rovinou metodologie patří rovina metody historické práce při členění a koncepci dějin historiografie až druhé místo. Bývá totiž svými některými rysy společná směrům i jednotlivcům velmi odlišného metodologického zaměření, je tedy některými svými složkami ideologicky neutrální. Proto je rozhodujícím kritériem periodisace a diferenciacie vývoje historiografie povaha metodologie.

Rozborem metody charakterisujeme už nejen celé směry a skupiny v dějinách historiografie, ale i jednotlivé historiky. Čím dále postupujeme po stupnici rovin, kterou jsem sestavil, tím víc se dostáváme od rysů společných celým epochám kultury, vědy a historiografie k znakům individuálním. Rovina metody

historického díla stojí na přechodu z roviny znaků obecných k rovinám znaků individuálních. K charakteristice rysů převážně individuálních přikročí historik dějepisectví, když analyzuje fakticitní náplň studovaného historiografického jevu, když zjišťuje, jaké nové poznatky přinesl, a posléze když se zabývá tvarem, slovesnou podobou historického díla a stylem práce studovaného badatele.

Názor, že dějepisec historiografie má zjišťovat, co který historik přinesl nového po stránce materiálové, je více méně samozřejmý a často bývá jen na reprodukci a kritiku obsahové náplně historiografie zužována úloha dějin dějepisectví. Mnohem méně se však mluví o závažnosti, kterou má ve vývoji historiografie tvarová stránka historického díla. Tato tvarová rovina historiografie je dána užitím určitých prostředků a postupů slovesných a slohových, počínaje volbou námětu vědeckého díla a konče jeho jazykovou výstavbou. Jedním z podstatných znaků historické vědy, znakem odlišujícím historickou produkci od produkce takřka všech ostatních společenských věd, je okolnost, že se výsledky historického poznání vyjadřují v díle, jež má a vždy mělo určitou vnější formu, na kterou je při vnímání díla obrácena pozornost. Jí se historiografie dostává do blízkosti literatury umělecké a ona vyvolává spory, kde vede v historickém díle hranice mezi funkcí sdělovací a mezi funkcí estetickou. Vývoj historiografie byl v různém stupni ovlivňován vývojem literatury, i když míra sblížení obou řad byla od epochy k epoše rozdílná. Avšak i v dobách největší snahy historiografie o potlačení funkce umělecké nepřestala být historická literatura vnímána a konsumována jako literatura. Výsledky historického bádání byly a dosud jsou vyjadřovány slovesnými prostředky vlastními konec konců výpravné epice. I v přítomnosti, kdy se některé historické školy zřikají zčásti starých prostředků narace, nedělají to jinak, než příklonem k slovesným postupům moderní prózy. Přirozeně, tvárná činnost historikova není rozhodujícím faktorem historického poznání a není také kritériem rozhodujícím o hodnotě historického díla. Přesto si historik dějepisectví nesmí dovolit přehlížet fakt, že z literatury přicházejí do historiografie nejen vzory pro strukturu historických děl, ale že během některých období tvoří historická a umělecká literatura zejména v ideové rovině celek a že obě řeší různým způsobem tytéž problémy. Lze dokonce tvrdit, že společenský význam historické vědy a historiografie je z velké části vázán právě na existenci a výraznost toho prvku, který musím pro nedostatek výstižnějšího označení nazývat prvkem formálním: především na něm závisí možnost a intenzita širokého společenského působení historiografie.

Proto se domnívám, že teprve když historik dějepisectví vystihne souhrn a prolnutí všech dílčích složek, aspektů, rovin a plánů historického díla, když vyjádří, jak je užitím vyhraněných metodických postupů, opřených o obecný teoretický základ, zpracováván historický materiál, když naznačí, jaký tvar mají výsledky analytické a syntetické činnosti, když ukáže, jak aplikace shodných metodických a metodologických principů spojuje historická díla a historiky ve vyšší celky,

a když konečně objeví souvislost historického poznání s problémy společenského a ideového vývoje, může odpovědět na otázku po vědecké hodnotě a společenské funkci té kulturní formy, kterou je dějepisectví.

POZNÁMKY

- ¹ J. Šusta, *Dějepisectví. Jeho vývoj v oblasti vzdělanosti západní ve středověku a době nové*, Praha 1933, 2. vyd. 1948. Bibliografie k dějinám historiografie je ve vzácné úplnosti a soustavnosti obsažena v knize F. Wagnera, *Geschichtswissenschaft*, Freiburg—München 1951, s. 396—438.
- ² O tom naposledy I. S. Kon, *Filozofskij idealizm i krizis buržuaznoj istoričeskoj mysli*, Moskva 1959, *Kritický nástin filozofie dějin 20. století*, Praha 1963. U nás J. Kudrna, *Kapitoly z dějin feudální a buržoazní historiografie a filozofie dějin*, Praha 1954, 2. vyd., 1961, dříve J. Popelová, *Poznání kulturní skutečnosti*, Praha 1936.
- ³ Zatím vyvrcholil zařazením Butterfieldova referátu o dějinách dějepisectví na XI. kongresu historických věd ve Stockholmu.
- ⁴ Připomínám zejména studie K. Kosíka a J. Popelové.
- ⁵ Myslím běžné pojetí pozitivismu ne jako koncepce filosofickodějinné (u Comta, Buckla), ale jako faktografického empirismu velké části historiografie 19. století. F. Valsecchi mluví v této souvislosti o naturalistickém a filologickém proudu v pozitivismu; F. Valsecchi, *La storiografia del positivismo*, Milano 1957.
- ⁶ J. W. Thompson, *A History of Historical Writing I—II*, New York 1942.
- ⁷ E. Fueter, *Geschichte der neueren Historiographie*, München—Berlin 1911: poslední vydání vyšlo r. 1936.
- ⁸ Nejvýrazněji H. Srbik, *Geist und Geschichte vom deutschen Humanismus zu Gegenwart I*, München—Salzburg 1950, s. 7n. Hodnocení Feuterovy knihy je v německé historiografii už kanonizováno; srov. P. Kirn, *Einführung in das Studium der Geschichtswissenschaft*, Berlin 1947, 2. vyd. 1952.
- ⁹ Toto pojetí proniká zřetelně i v Butterfieldovu zmíněném referátu.
- ¹⁰ Vývoj české historiografie od osvícenství vylíčil J. Prokeš, *Literatura dějepisná*, Čsl. vlastivěda 10, Osvěta, Praha 1931, s. 254 n. J. Prokeš zachytil v nástinu vývoj české a slovenské historiografie od konce 19. století v OSNND I, 2, s. 1454 n. Ze soustavnějších prací možno jmenovat ještě práci J. Werstadta, *Politické dějepisectví XIX. století a jeho čeští představitelé*, ČCH XXVI, 1920, s. 1n., a stať J. Pekaře, *Dějepisectví v Památníku na oslavu 50letého panovnického jubilea Františka Josefa I.*, Praha 1898.
- ¹¹ Materiál k dějinám českého dějepisectví do počátku 19. století sebral v největší úplnosti J. Jakubec, *Dějiny literatury české I—II*, Praha 1929, 1934. Vývoj novodobé české historiografie sledoval nejsoustavněji a přes značné subjektivní soudy s nabádavostí, původností a charakterisačním uměním A. Novák, *Přehledné dějiny literatury české*, Praha—Olomouc 1936—1939.
- ¹² Chápání historiografie i jako tvorby literární proniká zřetelně např. u Srbika v citovaném díle s. 13, nebo G. Rittera, *Lebendige Vergangenheit*, München 1958, s. 255.
- ¹³ Např. nepřilíš zdařilý spisek L. Levraulta, *L'histoire*, Paris 1931, je charakteristicky zařazen do sbírky Les genres littéraires.
- ¹⁴ Toto hetnerovské hledisko určilo u nás např. koncepci literárních dějin Jaroslava Vlčka a dovolilo mu podat v jejich rámci vynikající vylíčení dějin vědecké literatury.
- ¹⁵ K. Brandi, *Die Geschichte des Geschichtswissenschaft*, Bonn 1947, 2. vyd. 1952.
- ¹⁶ Ideologické důsledky tohoto pojetí např. u Srbika byly podrobeny ostré kritice i z německé strany; srov. W. Hofer, *H. v. Srbiks letztes Werk*, Historische Zeitschrift 177, 1953, s. 55n.
- ¹⁷ Srbikovo dílo obsahuje pod tímto zorným úhlem pojaté dějiny historiografie německé i evropské.
- ¹⁸ Známostí prací toho druhu je např. Fergusonova kniha o renesanci v historickém myšlení nebo monografie P. Geyla o Napoleonovi v hodnocení světové historiografie.
- ¹⁹ Např. H. H. Bellot, *American History and American Historians*, London 1952.
- ²⁰ Připomínám např. knihu P. Stadlera, *Geschichtsschreibung und historisches Denken in Frankreich 1789—1871*, Zürich 1958.
- ²¹ V dopise K. Schmidtovi. K. Marx—B. Engels, *Vybrané spisy II*, Praha 1954, s. 512.
- ²² Tak si počíná nejen citovaná práce Srbikova, ale i většina sovětských příruček z dějin historiografie.

- ²³ Je to i praxe Fueterova přehledu.
²⁴ Např. M. H. Serejski, *Zarys historii historiografii polskiej 1—II*, Lodž 1954, 1956.
²⁵ *Naposledy Dějiny exaktních věd v českých zemích do konce 19. století*, Praha 1961.
²⁶ Opírám se zejména o jednu z jeho knih o Lelewelovi, *Koncepcja historii powszechnej Joachima Lelewela*, Warszawa 1958. Nebylo by však korektní nepřipomenout i jeho ostatní knižní a časopisecké práce jakož i příspěvky K. Sreniowské, J. Willauma, C. Boibińské, J. Adamuse, J. Dutkiewicz, W. Moszczeńské, S. Kieniewicz, N. Assorodobraj, A. F. Grabského atd.
²⁷ Je ovšem pravda, že v poslední době proniká tendence najít v této historiografii ideové tendence předjímající vlastně osvícenský racionalismus. Srov. A. Coreth, *Osterreichische Geschichtsschreibung in der Barockzeit*, Wien 1950.
²⁸ V úvodní části své knihy *Problemy agrarnoj istorii rannego srednevekovja v nemeckoj istoriografii konce XIX — načala XX v.* Moskva 1958.

PROBLEME UND PRAXIS DES STUDIUMS DER GESCHICHTE DER GESCHICHTSWISSENSCHAFT

In der Zeit nach dem zweiten Weltkrieg mehrte sich die Zahl wissenschaftlicher Arbeiten, die sich mit Themen aus der Geschichte der Historiographie befassen. Die Mehrzahl dieser Arbeiten sind Monographien einzelner Historiker. Dennoch gibt es — im Vergleich zur Vorkriegszeit — auch mehrere Arbeiten über die Gesamtentwicklung der Historiographie. Ebenso erscheinen im Zusammenhang mit diesen Monographien und synthetischen Darstellungen auch Aufsätze, in denen die Problematik und Methodik der Geschichte der Historiographie systematisch erörtert wird. Hinsichtlich der Konzeption und äusseren Gestaltung dieser Studien über die Geschichte der Geschichtswissenschaft bestehen, trotz mancher Ähnlichkeiten, wesentliche Unterschiede. Die Ursache dafür ist die Vielfalt von Vorstellungen über die Aufgabe der Geschichte der Historiographie.

Es gibt Studien, deren Autoren die Geschichte der Historiographie als eine Sammlung biographischer und bibliographischer Angaben betrachten, unter Bezug auf Werke einzelner Historiker. Solch ein Überblick ist chronologisch geordnet und die Porträts der Geschichtsschreiber sind, ihrer methodischen Verwandtschaft nach, in historische Schulen und Richtungen gruppiert. Darstellungen ähnlicher Art vermitteln einen Überblick über das Anwachsen geschichtswissenschaftlicher Kenntnisse. Nicht selten vertreten Historiographen der Geschichtswissenschaft die Ansicht, dass die Geschichte der Historiographie ein Bestandteil der Literaturgeschichte sei. Eine letzte ausgeprägte Kategorie in der Reihe von Arbeiten auf dem Gebiete der Geschichte der Geschichtswissenschaften vertreten jene Bücher, in denen Geschichtswissenschaft im Rahmen der Geistes- und Ideengeschichte behandelt wird.

In all diesen „Geschichten“ der Historiographie wird die Entwicklung an Werken einzelner Historiker demonstriert. Charakteristiken der Gelehrten werden zu grösseren Abschnitten verbunden, die sich letzten Endes mit Zeitabschnitten aus der Geschichte der Philosophie oder der Kulturgeschichte decken.

Die Analyse der einzelnen Aspekte der Historiographie geschieht im allgemeinen unsystematisch. In der polnischen Geschichtswissenschaft wurden einige Schritte unternommen, die eine Richtschnur für systematische Betrachtung der historiographischen Problematik bieten. Zunächst ist die Unterschiedlichkeit der die Entwicklung der Historiographie bestimmenden Faktoren zu erwähnen. Die erste Gruppe bilden subjektive Faktoren, die von der Persönlichkeit, der Fähigkeit, dem Wissen der Geschichtsschreibers abhängen. Objektive Faktoren wurzeln einerseits in der inneren Problematik der historischen Wissenschaft, andererseits in den gesellschaftlichen Verhältnissen, die die Geschichtswissenschaft bedingen.

Der Autor ist der Meinung, dass auch die Systemisierung der Analyse des inneren Gehaltes der Historiographie, der individuellen Werke und der Persönlichkeiten teilweise möglich sei. Den ersten Aspekt einer solchen systematischen Betrachtung bildet die Analyse der gesell-

schaftlichen und ideologischen Situation, in der sich das analysierte historiographische Phänomen befindet. An zweiter Stelle folgt die Erfassung der methodologischen Grundlage der historischen Erkenntnis und zuletzt die Beschreibung der Methodik und Technik der geschichtswissenschaftlichen Arbeit. Diese drei Aspekte der Analyse ermöglichen die Erkenntnis wichtiger Charakterzüge sowohl ganzer Zeitabschnitte der Geschichte der Historiographie, als auch die der Individualität einzelner Geschichtsschreiber. Beschreibung und Analyse des stofflichen Gehaltes des historischen Werkes einerseits und die Interpretation der Gestaltung, in der historische Erkenntnisse vorgelegt werden andererseits, geben Gelegenheit, die Individualität und Einmaligkeit des betreffenden Werkes oder Geschichtsforschers zu erfassen. Hiebei ist der Zusammenhang zwischen der Gestaltung des Werkes und der gleichzeitigen literarischen Norm unbestreitbar.

Die Erfassung der Wechselbeziehung und gegenseitigen Bedingtheit der genannten Aspekte des historiographischen Phänomens ist eine der wichtigste Voraussetzungen für das Studium der Geschichte der Historiographie. Sie ermöglicht die Einschätzung des wissenschaftlichen Wertes ebenso, wie die der gesellschaftlichen Tragweite der Historiographie.

